

В. В. ЛУЧАНСЬКА

*докторант Київського національного
університету культури і мистецтв,
кандидат педагогічних наук*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ

Проблема виживання й подальшого існування людства гостро постала вже у другій половині ХХ ст. Проблеми цивілізації мають антропологічний характер і глибинні причини екологічної кризи пов'язані з філософією і культурою технократичного суспільства: роздвоєнням колись єдиної культури, технократизмом, дегуманізацією, споживчим мисленням, а все останнє — забруднення навколишнього середовища, скорочення біорізноманітності, антропогенна зміна ландшафту — лише слідство. Екологічна криза — це, перш за все, криза світогляду, мислення і свідомості, криза особи, яка ставить свої індивідуальні пріоритети над усе, і криза цього зразка культури. Переорієнтовувати людство на нові пріоритети неможливо без спеціальних дій тривалого, цілеспрямованого виховання і формування відповідної громадської думки, екологічної свідомості і екологічної культури кожної людини. Від рівня екологічної культури залежить питання виживання людства, чи зможе людина залишитися на нашій планеті, або її чекає вимирання або деградація з подальшою мутацією. Відзначимо, що причини екологічності або неекологічності лежать в самій культурі. Іншими словами, культура проводить в самій собі елементи, які не тільки забезпечують її стійке функціонування і розвиток, але і елементи, руйнівні її. Екологічність культури, тобто її оптимальне функціонування і розвиток, визначається таким її станом, коли цінності культури домінуватимуть над антицінностями. Ця проблема має значення для досліджень не тільки в філософії, культурології, туризмі, але й в інших науках. Тому екологія культури при своєму послідовному розгортанні являє собою міждисциплінарний напрям наукових досліджень [11–14].

Ідея взаємозв'язку людини з природою піднімається в творах класиків філософії — Платона, Аристотеля, І. Канта, Г. Гегеля, Марка Аврелія, А. Бергсона, Ф. Бекона, Сенеки, Л. Фейєрбаха, Е. Фромма, А. Ейнштейна, Ф. Енгельса і др. Ідеї про глобальну ді-

яльність людини почали проникати в науки про Землю з середини ХІХ ст. У 1863 р. вийшли в світ книги Ч. Лайеля «Геологічні докази старовини людини» і Т. Гекслі «Про положення людини у ряді органічних істот», в яких робилися спроби зрозуміти людство як геологічне і біологічне явище. У цьому ж ключі працювали Дж. Меррей, П. Тейяр-де-Шарден і Е. Леруа. Спираючись на дані палеонтології, антропології, теології, вони висунули концепцію всепланетної «гармонійної області свідомості — мислячої оболонки Землі». Проблему перетворення біосфери в новий якісний стан розробляли також Р. Марш, Ф. Ратцель, Э. Реклю, Р. Шерлок і др. У творчій співдружності В. В. Докучаєва і В. І. Вернадського — вчителя і учня — був здійснений прорив до біосферно-космічного наукового мислення.

В. І. Вернадський аргументовано показав закономірний характер становлення людства в глобальній, геологічній його якості. Біосфера почала досліджуватися як цілісна інтегральна оболонка Землі, що піддається постійному антропогенному пресингу. До Вернадського існував розрив між науками про Землю, життя, людське суспільство. Він першим виявив необхідність і принципову можливість синтезу знань в цілях розробки глобальної діяльності людства в контексті еволюції біосфери. Він довів, що в структурно — функціональному і просторово — часовому аспектах організованість біосфери створюється і зберігається впродовж мільярдів років існування завдяки діяльності живих організмів. Саме з цих позицій доцільний розгляд біосфери як місця існування живої речовини стосовно ситуації її сучасного стану, визнаного критичним. Вернадський розглядав біосферу як особливе геологічне тіло, будова і функції якого визначаються особливостями Землі і Космосу, а живі організми, популяції, види і вся «жива речовина» — як форми і рівні організації біосфери. Кожна форма і рівень живої речовини «вилучають» з навколишнього середовища необхідні елементи і «повертають» їй відпрацьоване. Одні види споживають речовину безпосередньо з навколишнього середовища; інші — використовують продукти, перероблені і виділені першими; треті — другими; четверті — третіми і так до тих пір, поки речовина знов не повернеться в первинний стан і не потрапить в навколишнє середовище. Жива речовина у результаті активно впливає на геохімічну міграцію атомів, впливаючи на біосферу. Завдяки такій взаємодії за сотні мільйонів років геологічної історії зберігається стабільність біосфери в цілому. Біосферна міграція хімічних елементів прагне до максимального своєму прояву. Залучаючи неорганічну речовину до «вихорів життя», організми здатні з часом про-

никати в раніше недоступні ним області планети, збільшуючи свою геологічну активність [1; 2]. Такий системний підхід до визначення ролі живих істот в біосфері дозволив Вернадському по-новому оцінити масштаби і глибину наслідків діяльності людини на сьогодення і майбутнє Землі. Видатний учений не тільки кількісно виразив загальну вагу живої речовини (від тисячі до десяти тисяч трильйонів тонн), але і обґрунтував вивід про те, що з появою людства останнє набуває тенденції до перетворення на могутню геологічну і космічну силу, діючи як «єдине ціле». Дійсно, людина — істота біосоціальною — продовжує еволюцію органічної матерії в специфічних, властивих тільки їй формах. Він стає носієм універсального типу зв'язків, бо соціальна потужність «пов'язана з його мозком, з його розумом і направленим цим розумом працею». Якщо живі організми, включаючи вищих тварин, не знаходять в навколишньому середовищі сприятливих умов для існування, вони пристосовуються до нових (якщо це не вдається — гинуть). Люди за допомогою знарядь праці здатні проводити продукти, які природа не створює або проводить мало. Споживаючи природне середовище, соціум забезпечує себе засобами існування, маніпулюючи матеріальними потоками живої праці і засобів своєї діяльності. У цьому полягає «секрет» того, що людство, не дивлячись на нікчемну величину своєї біомаси, створює другу, штучну природу, «доповнюючи» природну [1; 2].

Так М. М. Моїсеєв ввів термін «екологічний імператив» по аналогії із знаменитим моральним імперативом Канта. Моїсеєв, який вніс значний внесок до створення наукових моделей стійкості біосфери, прийшов у результаті до висновку про необхідність філософського, разом з науковим дослідження екологічної проблеми. Він поставив питання: що змусить людство жити по тих рекомендаціях, які виробляє наука [19; 20]?

Екологічна проблема має своє глибинне коріння в системах світоглядного плану, які і представляють інтерес для філософії і культурології. Екологічні цінності стали цінностями пануючого світогляду і нової культури. Мова йде про перегляд цінностей техногенної цивілізації, про відмову від найтехнологічнішого відношення до світу. Саме тому екологія є не тільки наукою, але й філософією [11–14]. Виникнення різного роду світоглядних орієнтацій, пов'язаних з осмисленням екологічних проблем свідчить не тільки про активні пошуки, що ведуться в світовій культурі, але і одночасно про зародження в лоні «технічної» і «раціональної» західної цивілізації нових ціннісних орієнтацій, що тяжіють вже до критики раціоналізму.

Розуміння екологічних проблем як науково осмислених, закріплених в індивідуальній і масовій свідомості стають центральним в міжнародно-орієнтованій соціокультурній системі освіти, що формується в ході глобалізації сучасного соціуму. У результаті екологічна культура зможе виконати свою головну місію — сприяти переорієнтації людини (людства) на планетарні цінності: збереження ресурсів живої і неживої природи. У свідомість людей починає входити уявлення про людство як єдине ціле, а це робить необхідним пошук довготривалих стратегічних установок у взаєминах природи і суспільства [11–14].

Глибинна екологія — популярний, особливо на Заході термін, вперше був запроваджений норвезьким філософом Арне Наесом (Arne Naess) у 1972 р. в роботі «The Shallow and the Deep, Long-Range Ecological Movements». Глибинна екологія — це філософія, світогляд, ідеологія, які ставлять перш за все рівноцінність людського та нелюдського життя. Основа глибинної екології — наша глибока інтуїція та пізнання на досвіді самих себе і навколишнього середовища, яке включає також екологічну свідомість.

Ключові концепції глибинної екології викладені в роботі Б. Деволла, Дж. Сешнс «Глибинна екологія» (Bill Devall, 3 George Sessions «Deer Ecology») [7]:

1. Благополуччя і процвітання людства і всіх інших форм Життя на землі мають цінність самі по собі (синоніми: внутрішня, властива цінність, справжня гідність). Ці цінності всіх інших форм життя не залежать від їх корисності для людства.

2. Багатство і різноманітність форм життя сприяють реалізації цих цінностей і також є цінностями самі по собі.

3. Люди не мають права скорочувати це багатство і різноманітність, якщо тільки це не потрібно для задоволення життєво важливих потреб.

4. Процвітання людського життя і культур сумісно з істотним скороченням народонаселення. Процвітання всіх інших форм життя вимагає такого скорочення.

5. Нинішнє втручання людини в навколишній природний світ надмірно і ситуація швидко погіршується.

6. Стратегію, отже, необхідно змінити. Ця стратегія впливає на основні економічні, технологічні і ідеологічні структури.

7. Зміна ідеології полягає в зміні оцінки якості життя (життя із сприйняттям внутрішньої цінності), а не прихильності все більш високим життєвим стандартам. Має бути глибоке розуміння відмінності між великим і великим.

8. Ті, хто приймають вищевикладені положення, зобов'язані прямо або побічно намагатися вносити до життя необхідні зміни.

«Глибинна екологія» — школа екологічної філософії (Дж. Мейсі, Дж. Сід, М. О'Коннор, J. Braus, D. Wood, J. Cornell, J. Rainwater, А. Найн, С. Холл, D. Bohm, S. Matre, A. Leopold) — нова парадигма мислення. «Глибинна екологія» не є етичною теорією. Глибинні екологи закликають до перетворення фундаментальних принципів нашого ставлення до природи. Цими принципами можуть бути: повага права всіх життєвих форм на життя і процвітання; співчуття іншим життєвим формам; максимізація розмаїтості життя людини й інших істот. Прихильники «глибинної екології» відстоюють фундаментальні соціокультурні зміни.

Праця Вікторіо Гесле, професора університету Norte Dame, США, одного з провідних сучасних німецьких філософів, який має дослідження в царині метафізики, етики, історії філософії та практичної філософії «Практична філософія в сучасному світі» (*Höslе V. «Praktische Philosophie in der modernen Welt»*) стала класичним провідником у напрямку збереження навколишнього середовища [6]. У розділі «Буття та суб'єктивність до метафізики екологічної кризи» німецький філософ говорить про те, що екологічна криза, навіть якщо вона закладена в сутність людини, аж ніяк не є вічною структурною рисою духу. Ця криза глибоко вкорінена в історії європейської культури. Вона стала можливою тільки за певних історичних обставин. Екологічна криза як явище пов'язане з антропогенезом і говорить про людину як певне суще. Однак якщо вона матиме стосунок тільки до вчення про людину, то буде тільки антропологічною, а не метафізичною проблемою. Давнє положення про людину як мікрокосм свідчить про те, що в людині в концентрованому вигляді представлено все буття. З огляду на глобальні екологічні проблеми, які витлумачуються в термінах онтологічної кризи людства, Гесле прагне обґрунтувати матеріальну етику цінностей людини.

Найбільший інтерес викликає концепція Денієла Деннета. Людина, з погляду Деннета, інформаційно-процесуальна система, включена в інформаційні системи природи, мови, соціуму і взаємодіє з ними. Ми не в змозі прослідкувати всі задіяні в мозку інформаційні процеси. Людина постійно зайнята «самодизайном» (творінням себе), метою якого є адаптація до середовища [27, с. 188]. Природа, у тому числі і мозок, багато що робить із змінами, навмання, випадковими шляхами. Але все це форми прояву її алгоритму. Від випадку залежать мова, навчання, культура. Далеко не всі згодні

пояснити творчий потенціал людини роботою «машини Дарвіна». Проте Деннет переконаний, що «дарвінівська теорія творчого потенціалу» містить в собі не тільки загальне рішення. Вона є єдиним вирішенням проблеми: «як може сукупний пристрій тисяч мільярдів нейронів створити творчий розум, моє Я» [27, с. 193]. Специфіка позиції Деннета полягає також в застосуванні до аналізу «особового» його концепції інтенціальності. Особу можна віднести до інтенціональної системи вищого рівня, тобто що володіє мовою і тому усвідомлює себе і свою поведінку. «Вищий рівень» означає, що у особі разом з власними віруваннями і бажаннями є вірування в наявність бажань інших людей, вірування про вірування інших людей щодо їх власних бажань і тому подібне. Рішення включати або не включати те або інше буття (людину, тварин або комп'ютери) в співтовариство осіб є довільним і здебільшого прагматичним. Звідси спроба визначення якої-небудь істоти як особи завжди може бути поставлена під сумнів. Це пояснює, чому неможливо привести достатні умови для визначення «особи».

Перед сучасною культурою встає питання про мораторій або табу на біотехнологічні спроби поліпшити об'єктивні відеоспецифічні властивості людини розумного, що визначають сутнісні риси родового буття, загальні характеристики людяності як такий. Культура повинна гуманізувати цивілізацію, задавати їй критерії добра і зла для підтримки самоідентифікації людини як духовної істоти. Загроза природним і духовним основам життя змусить людство знаходити згоду із законами біосфери і визначати напрям власній еволюції відповідно до цілей, що прославляють культурно значущі здібності більшості людей, убачивши в цьому процесі етично гідний процес існування.

Аналіз методологічних аспектів запровадження екологічної культури свідчить про те, що принцип екологічного мислення забезпечує усвідомлення наявності безпосередньої прямої залежності між станом довкілля та станом здоров'я людини. Основне питання екологічної етики — яке наше відношення до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права).

Таким чином, гуманітарний принцип, або принцип екологічної культури, декларує основні шляхи формування індивідуального стилю поведінки і є невід'ємним елементом розв'язання екологічних проблем. До основних напрямків цього процесу слід віднести художньо-естетичний підхід, тобто вироблення гармонійних форм цілісного сприйняття довкілля; моралістичний підхід, тобто встанов-

лення та усвідомлення певних норм взаємин між людиною та природою, виключення будь-яких елементів конфронтації та силового розв'язання спірних питань екологічного змісту, моральна турбота про наступні покоління, а також патріотичний підхід, тобто виховання переконань у тому, що захист та збереження природи є однією з найважливіших державотворчих задач. Екологічна свідомість — синтетичне явище матеріального і духовного життя суспільства і людини. Воно, з одного боку, безпосередньо пов'язане з складною системою взаємин людини з природою, а з іншої — з сукупністю людських відносин в системі суспільства і культури.

Екологічні проблеми є глобальними і пріоритетними серед цивілізаційних завдань. Основні напрями формування екологічної культури не можуть бути ефективно реалізовані, якщо природоохоронні принципи не будуть упроваджені в свідомість суспільства шляхом масового виховання і пропаганди охорони навколишнього середовища. Екологічна культура це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу і оцінка свого положення у всесвіті, відношення людини до світу. Екологічна культура незвичайно важлива, особливо зараз. Вона допоможе людині усвідомити своє дійсне положення, зрозуміти призначення, до якого він покликаний, а саме до збереження живої природи для нащадків, збереженню цієї краси у всьому її різноманітті.

1. *Вернадский В. И.* Биогеохимические очерки (1922–1932). — М.; Л., 1940. — С. 473; *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста: Научная мысль как планетное явление. — М., 1977. — С. 28.

2. *Вернадский В. И.* Избр. соч. Т. 1. Очерки геохимии. — М.; Л., 1954. — С. 355.

3. *Берлін І.* Чотири есе про свободу / Пер. з англ. — К., 1994. — С. 183.

4. *Венкова А. В.* «Катастрофическое сознание» в культурном опыте современности: (К характеристике межкультурной ситуации культуры «после постмодерна») // Диалог культур '2005: Горизонты гуманитарного знания. — СПб, 2005. — С. 39–42.

5. *Гумилёв А. Н.* Этносфера: История людей и история природы. — СПб, 2002.

6. *Гьосле В.* Практична філософія в сучасному світі / Пер. з нім., прим. та післямова А. Ермоленка. — К., 2003.

7. *Деволл Б., Сешнс Дж.* Глубинная экология. — К., 2005.

8. *Вейз Дж. Э. мл.* Времена постмодерна: Христианский взгляд на современную мысль и культуру. — World Wide Printing, 2002. — С. 59.

9. *Каган М. С.* Философия культуры: Становление и развитие. — М., 1998.
10. *Лихачев Д. С.* Экология культуры // Знание — сила. — 1982. — № 6.
11. *Лучанська В. В.* Екологічна культура українського етносу // Українське народознавство на початку ХХІ ст.: Теорія, методи та тенденції розвитку: Міжнар. наук. конф. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 19 груд. 2008 р. — К., 2008.
12. *Лучанська В. В.* Екологія культури в сучасному інформаційному суспільстві // Міжнародна інформація: Історія, теорія, практика (3 нагоди 15-річчя заснування спеціальності «Міжнародна інформація» в Україні): Міжнар. наук. конф. Київ. нац. ун-та ім. Т. Г. Шевченка, 7 лист. 2008 р. — К., 2008.
13. *Лучанська В. В.* Філософсько-культурологічні виміри екології культури в сучасному світі // Молодь у сучасному світі: Філософсько-культурологічні виміри: Міжнар. наук. конф., 26–27 бер. 2009 р. — К., 2009.
14. *Лучанська В. В.* Екологізація людської діяльності і мислення як стратегія цивілізаційного розвитку // Міжнар. наук. конф., присвячена пам'яті П. П. Чубинського, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 26 бер. 2009 р. — К., 2009.
15. *Любич О. О., Гаца О. О.* Екологія та культура. — К., 2004.
16. *Малкандуев А. М.* Нравственные аспекты и системный характер традиций этнической культуры. — Нальчик, 2004.
17. *Медоуз Х. Д., Медоуз Д. Л., Рандерс Й.* За пределами роста. — М., 1994.
18. *Моисеев Н. Н.* Логика динамических систем и развитие природы и общества // Вопр. философии. — 1999. — № 4. — С. 10.
19. *Моисеев Н. Н.* Восхождение к разуму. — М., 1993.
20. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. — М., 1990.
21. *Москвичёв Л. Н.* Глобализация — два уровня анализа // Глобализация и перспективы современной цивилизации. — М., 2005. — С. 189–211.
22. Философская антропология и гуманизм / Ф. В. Цанн-кай-си, М. М. Прохоров, П. А. Белоусов и др. — Владимир, 2004.
23. *Хёсле В.* Философия и экономика. — М., 1993.
24. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. — М., 1987.
25. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / Пер. с англ. — М., 1992.
26. *Швейцер А.* Культура и этика / Пер. с англ. — М., 1973.
27. *Юлина Н. С.* Головоломки проблемы сознания: концепция Дэниела Деннета. — М., 2004.
28. *Auer A.* Umweltethik. Ein theologischer beitrag zur ökologischen Diskussion. — Düsseldorf, 1984.
29. *Birnbacher D.* Ökologie und Ethik. — Hamburg, 1984.

Лучанська В. В. Методологічні проблеми дослідження екології культури.

Поняття «екологія» і «культура» допомагають осмислити хід історії і місце людини в природі, зберегти національне коріння культур, менталітет країн і народів, визначити основні риси розвитку туризму.

Ключові слова: екологія, екологічна культура, культурологія, концепція, біосфера, туризм.

Лучанская В. В. Методологические проблемы исследования экологии культуры.

Понятие «экология» и «культура» помогают осмыслить ход истории и место человека в природе, сберечь национальные корни культур, менталитет стран и народов, определить основные аспекты развития туризма.

Ключевые слова: экология, экологическая культура, культурология, концепция, биосфера, туризм.

Luchanskaaya V. V. Methodological Problems Research of Ecology of Culture.

A concept «ecology» and «culture» help to comprehend motion of history and place of man in nature, to store the national roots of cultures, mentality of countries and people, define the basic aspects of development of tourism.

Keywords: ecology, ecological culture, conception, biosphere, tourism.